SCURTĂ PRIVIRE ASUPRA DESENELOR LUI EMIL DAMIAN DIN TIMPUL MARELUI RĂZBOI

(colecția Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei Române)

de CĂTĂLINA MACOVEI

Abstract: *Emil Damian was a classmate of Constantin Brâncuşi at the Fine Arts School in Bucharest. After 1902, we meet him in Paris, where his studio is located. He is still close to Brâncuşi and to other Romanian artists who either study in Paris or visit its museums. The Library of the Romanian Academy has several drawings by this artist, unjustly ignored both by critics and collectors. Portraits, landscapes and several battlefront sketches, which present particular interest since the artist actually fought in WWI, all constitute a statement of the painters remarkable talent. The hardships of war weakened his health, eventually leading to his death in 1918. Emil Damian was known to his contemporaries as an accomplished colorist, endowed with great strength and simplicity of means. His drawings poignantly portray the human face, capturing in just a few lines the gist of a particular action and the free movement of his subjects. Even if he was friends with some artistic main figures of the Interbellum, Damian's own creation and especially his wartime sketches are revealed to the scientific reader here, for the first time.*

Keywords: Brancuşi's classmate; unknown battlefront sketches; Parisian studio.

Emil Damian este fiul pictorului-preot Vasile Damian. Născut la 22 august 1860 în satul Dămileni, județul Dorohoi,Vasile Damian intră în 1875 la seminarul de la Socola şi în 1880 se sfințeşte preot la Biserica din Târgul Rădăuți. Când este numit preot la biserica Cetățuia din Iaşi, se înscrie la Şcoala de Belle Arte de aici. Vasile Damian pictează numeroase biserici; după terminarea Şcolii de Belle Arte, zugrăveşte biserica Dochia din jud. Neamț, apoi biserica Fârtăneşti, jud. Covurlui, Sf. Treime de la Tei din Bucureşti, în 1898, Sf. Ştefan-Cuibu cu Barză din Bucureşti, Sf. Mina tot din Bucureşti, tâmpla bisericii Brezoianu din Bucureşti şi altele[1].

Emil, fiul lui Vasile Damian, se naşte la 1 martie1881, la Rădăuți, județul Suceava. Intră la Şcoala de Belle Arte din Bucureşti, unde îl vedem într-o fotografie din 1902 care reprezenta elevii şcolii alături de profesorul Wladislaw Hegel[2]. (Fig. 1)

La Şcoala de Belle Arte din Bucureşti îl cunoaşte şi se împrieteneşte cu Constantin Brâncuşi. Cei doi prieteni se regăsesc la Paris, iar în 1905 sunt printre membrii Asociației „Cercle des étudiants roumains", care includea personalități diferite precum G. Enescu, Traian Vuia, Aurel Vlaicu, Henri Coandă, C. Livaditti, Duiliu Marcu, Ion Pillat, Niculae Pillat, Ştefan Popescu, Theodorescu-Sion, N. Dărăscu, C. Ressu, Solomon Basile Marbé, Constantin Nedelcu şi alții[3].

La Paris, Emil Damian este admis la 16 martie 1908 la École Nationale Supérieure des Beaux Arts, în atelierul lui Luc-Olivier Merson (1846–1920), pe care îl frecventează până în 1911[4] – de la artistul francez învață construcția compoziției.

Dintr-o carte poştală trimisă prietenului Constantin Brâncuşi pe 24 august 1908 reiese că artistul a făcut o vizită la Londra, oraş care îi fascinează mai mult decât Parisul şi unde ar fi vrut să se stabilească[5].

Dar Parisul, cu atmosfera lui romantică îl apropie de pictorița Zoe Bucurescu, cu care se căsătoreşte în 1910 şi de compozitorul Dimitrie Cuclin, devenit după moartea pictorului, soțul Zoei Cuclin. Într-o scrisoare

[1] Lucian Predescu, *Enciclopedia* -fişe bibliografice; prin bunăvoința Drei Adriana Dumitran.

[2] Ioana Beldiman, *De la Şcoala de Belle Arte la Academia de Arte frumoase. Pictori bucureşteni 1864–1948*, Bucureşti, 2014, p. 232.

[3] Barbu Brezianu, *Constantin Brâncuşi*, Bucureşti, 1999, p. 21.

[4] Gabriel Badea-Păun, *Pictori români în Franța. 1834–1939*, Bucureşti, 2012, p. 93.

[5] Doina Lemeny şi Cristian Robert Velescu, *Brâncuşi inedit*, Bucureşti, 2004, p. 186.

STUDII ŞI CERCET. IST. ART., ARTĂ PLASTICĂ, serie nouă, tom 7 (51), p. 75–100, Bucureşti, 2017

către Brâncuşi, căruia Damian i se adresează cu apelativul de alint „moşule”, vedem că cei doi soți locuiau la Paris, în 20, rue des Martyrs, unde Brâncuşi îi vizita pentru mici agape[6].

Fig. 1. Fotografie din 1902 care reprezenta elevii şcolii de Belle Arte alături de profesorul Wladislaw Hegel.
La poziția 13 este Emil Damian, UNARTE.

Câteva schițe fugare surprinse de Emil Damian redau colțuri pline de pitoresc ale Parisului, ca şi viața tumultoasă de aici; admirăm perspectiva unui colț de oraş, surprins de pe balconul unei clădiri cu cariatide purtând felinare divers ornamentate (Fig. 2), un aspect sugestiv din metroul parizian, sugerat de becurile luminoase aflate peste capetele călătorilor şi care se pierd spre fundul vagonului (Fig. 3), aglomerația siluetelor feminine şi a bărbaților cu melon stând relaxați pe băncile unui parc parizian (Fig. 4) sau schițe de femei gureşe conversând şi prezentându-şi rochiile şi pălăriile la modă (Fig. 5).

Pare-se că artistul este foarte îndrăgostit de soția sa pe care o redă în ipostaze diferite, fie în trăsături nervoase care îi acoperă misterios fața (Fig. 6), sau în superba schiță în care admirăm o femeie elegantă aşezată pe scaun şi alte două schițe de capete ale aceleiaşi femei, după aparențe reprezentând-o tot pe Zoe Damian (Fig. 7).

Foarte multe portrete care o redau pe Zoe se află la Muzeul Național de Artă şi provin din donația Zoe şi Dimitrie Cuclin, sunt studii de portret, realizate într-o gamă foarte modernă, care aminteşte modul de tratare grafică a lui Edouard Manet, cu umbrele şi volumele realizate prin haşurări strânse, nervoase, creând un adevărat joc cinetic.

O altă figură, pentru noi enigmatică, dat fiind că nu cunoaştem biografia artistului în profunzime, este aceea a surorii sale, fie surâzătoare, privită din față (Fig. 8) şi cea în care este aprofundată în lectură (Fig. 9), după informațiile furnizate de donatori; în schițele prietenului de familie Dimitrie Cuclin, se reflectă atitudinea

6 Doina Lemeny şi Cristian Robert Velescu, *op. cit.*, p.186; 187.

concentrat-gânditoare, în concordanță cu sensibilitatea scriitorului, filozofului şi muzicianului (Fig. 10), surprins într-un moment al creației, într-o bibliotecă sugerată de construcția fundalului printr-un joc al formelor puternic haşurate.

Fig. 2. Colț dintr-o clădire, cu corpuri de iluminat, Paris, conté, B.A.R.inv. 14466.

Fig. 3. Aspect din metroul parizian, conté, B.A.R.inv. 14448.

Fig. 4. Într-un parc la Paris, conté, cu accente de cretă albă, B.A.R.inv. 14449.

Fig. 5. Femei conversând, sanguină, B.A.R. inv. 14460.

Fig. 6. Portretul soției, Zoe Damian, conté, cărbune, B.A.R. inv. 12418.

Fig. 7. Schițe de femei așezate, conté, B.A.R. inv. 14441.

Fig. 8. Portretul surorii lui Emil Damian, conté , B.A.R. inv. 14436.

Fig. 9. Sora lui Emil Damian, citind, conté , B.A.R.inv. 14438.

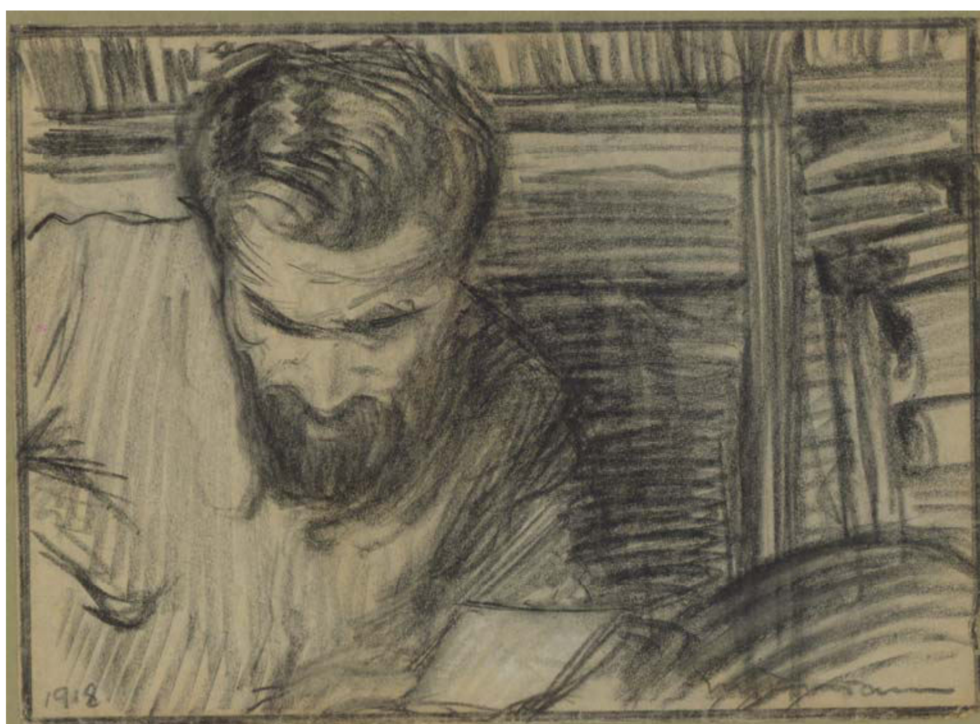

Fig. 10. Portretul compozitorului şi filozofului Dimitrie Cuclin, cărbune, B.A.R. inv. 12421.

În 11 septembrie 1914 cei doi soți se întorc în țară, pe ruta Negotin-Radugovatz-Gruia-Turnu Severin şi se opresc la Bucureşti[7]. Aristul este recrutat pentru 12 zile (după cum însuşi declară într-o scrisoare către „Moşul” Brâncuşi); este desconcentrat în 10/23 octombrie 1914, împreună cu Dimitrie Cuclin[8].

Este interesant că există 3 cărți poştale datate 30 septembrie 1914, de la Marsilia, 3 octombrie 1914 de la Malta şi 6 octombrie 1914 din Salonic, semnată de cei patru prieteni-soții Damian, Th. Andreescu şi Dimitrie Cuclin, ceea ce ar însemnat că Zoe şi Emil Damian au călătorit după întoarcerea în țară şi recrutare.

Între 1914–1915 îl regăsim pe artist în Dobrogea, de unde redă în schițe fugare aspecte pitoreşti din diferite oraşe de acolo; din Tulcea, cu ambarcațiunile încărcate ale pescarilor şi apa pierzându-se în zare, desen datat 1914 (Fig. 11), imagini ale portului golaş cu cherhanalele străjuite de un felinar, deja din 1915 (Fig. 12), ca şi căsuțele umbrite de verdeață, cu un copil pescar, figură singuratică în peisajul din Mangalia (Fig. 13), strada cu ulița dreaptă dominată de minaretul unei geamii (Fig. 14) şi alte numeroase schițe de mişcare, precum siluetele unor pescari în diferite poziții (Fig. 15), schițe de cai aşezați la căruță, studii de capete de cai (Fig. 16), creionate pe perioada anilor petrecuți pe țărmul Dobrogei. Aceste studii de peisaj se opresc asupra unor instantanee specifice locului, dar în care figura umană se întrezăreşte fugar.

Fig. 11. Amabarcațiuni în Tulcea, conté , B.A.R. inv. 14467.

Artistul este trimis pe front, iar mai târziu face parte dintre cei 35 artişti de pe lângă Marele Cartier General din Iaşi, grup cu care participă la *Expoziția de Pictură şi sculptură a artiştilor mobilizați, M.C.G.*, din ianuarie 1918, menționat în catalog cu creionul.

La scurt timp, la 12 mai 1919, artistul moare la Bucureşti, în urma rănilor căpătate în război[9]; „el s-a stins în momentul când era mai dornic de viață şi de muncă şi când parcă ne surâdea şi nouă o licărire de noroc „îi scria Zoe Damian lui Brâncuşi, imediat după moartea artistului.

Singulare în colecțiile din țară, desenele de la Bibliotecii Academiei referitoare la războiul dintre 1916–1918 ne-au atras în special atenția, dat fiind că această conflagrație l-a marcat pe artist, atât fizic, dar mai ales psihic. Ele demonstrează „însuşirile umane, finețea sufletească [şi arta plină de forță] pe care începuse s-o creeze” mărturisea într-o scrisoare prietenul său Brâncuşi.

---

7 *Ibidem*, p. 186.

8 I*bidem*, p. 176 scrisoarea lui Dimitrie Cuclin către C.Brâncuşi, ca şi cea a lui Emil Damian către acesta, p. 186.

9 Petru Comarnescu, în prefața catalogului *Expoziției retrospective Zoe Cuclin*, din 1969, scrie că artistul a murit în 1918.

Fig. 12. Peisaj din Tulcea, conté , B.A.R. inv. 14475.

Fig. 13. Peisaj din Mangalia, conté, B.A.R.inv.14469.

Fig. 14. Peisaj cu geamie din Mangalia, conté, B.A.R. inv. 14472.

Fig. 15. Schiţe de mişcare, conté, B.A.R. inv. 14477.

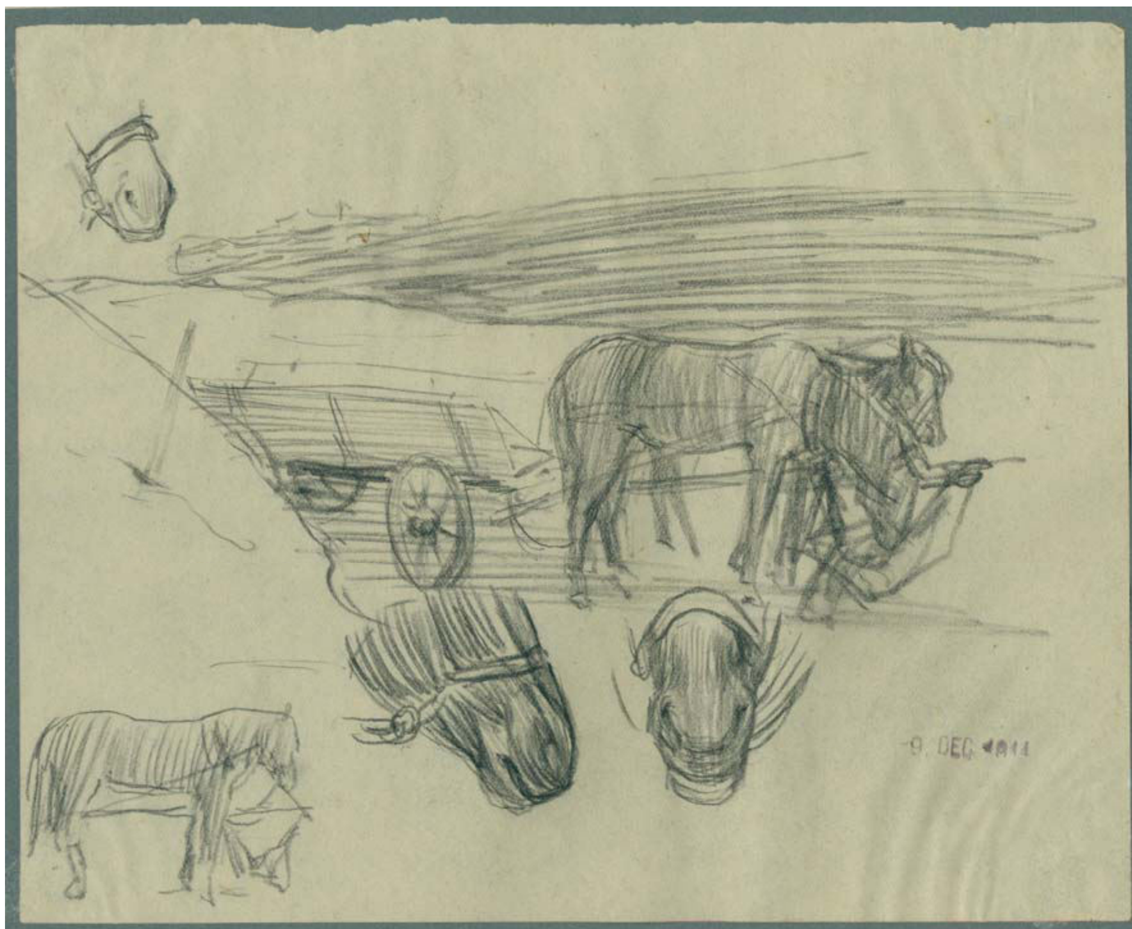

Fig. 16. Studiu de căruță cu cai, conté, B.A.R. inv. 14478.

Cabinetul de stampe posedă 65 de desene lucrate de Emil Damian, provenind tot din donația Zoe Cuclin, portrete, scene de gen, peisaje, schițe de animale şi două carnete de schițe.

În aceste desene Damian se dovedeşte a fi un fin portretist, cum reiese din studiile de portret ale unor soldați sau ofițeri alături de care a luptat. *Amicul Bărbulescu* (Fig. 17) este redat din profil, într-o ipostază cu capelă şi în alta cu capul descoperit, văzut trei sferturi către privitor, ca şi *Portretul amintindu-l pe amicul Bărbulescu, bustul unui ofițer* (Fig. 18), cu capelă, cu barbă, întors trei sferturi către privitor, cu privirea dârză, desen pe care îl regăsim în unul dintre caietele de schițe din colecție (la pag. 94) sau un alt portret compozițional *Studiu redând un cap de soldat,* după aspect asemănător cu cel intitulat *Amicul Bărbulescu,* studiu supradimensionat, încadrat de doi ostaşi morți, unul aflat sub portretul soldatului, foarte bine poziționat față de raccourci-ul portretului şi celălalt, în dreapta – uşor supradimensionat şi el – un trup în cădere, desen aproape simbolic, oglindind forța eroului soldat (Fig. 19).

Silueta nesigură a *Prizonierului bavarez de la Pădureni* (Fig. 20) degajă decepție şi neputință, în timp ce *Portretul de militar* (Fig. 21) este chintesența suferinței şi a tragismului; lucrat în conture puternice, cu haşurări care creează volume, cu joc de umbre şi lumini obținute prin trăsături adânci de cărbune şi linii lungi şi ferme, în ochii bărbatului, adânciți în orbite citeşti gânduri nostalgice şi dramatism, fața este brăzdată, iar umerii căzuți a neputință.

Toate exemplele şi altele strecurate în paginile carnetelor de schițe sunt creații care îl definesc ca pe un fin pshiholog al figurii umane.

De asemenea, pictorul se opreşte asupra unor momente de pe câmpul de luptă, pe care le redă în schițele de mişcare (Fig. 22, 23) lucrate nervos, poziția trupului fiind transpusă prin conture haşurate sau estompate, sugerând modul de realizare a ansamblul compoziției. Ne putem opri la desenul datat 2 doctombrie 1916, un studiu al soldatului rănit la Oituz (Fig. 24); mişcarea este nesfârşită, aproape cinematografică, ea referindu-se la o parte tensionată a corpului, care se cabrează în gestul căderii, mâna acoperă ochii şi simți exact ce a gândit artistul în fața acestui incident tragic.

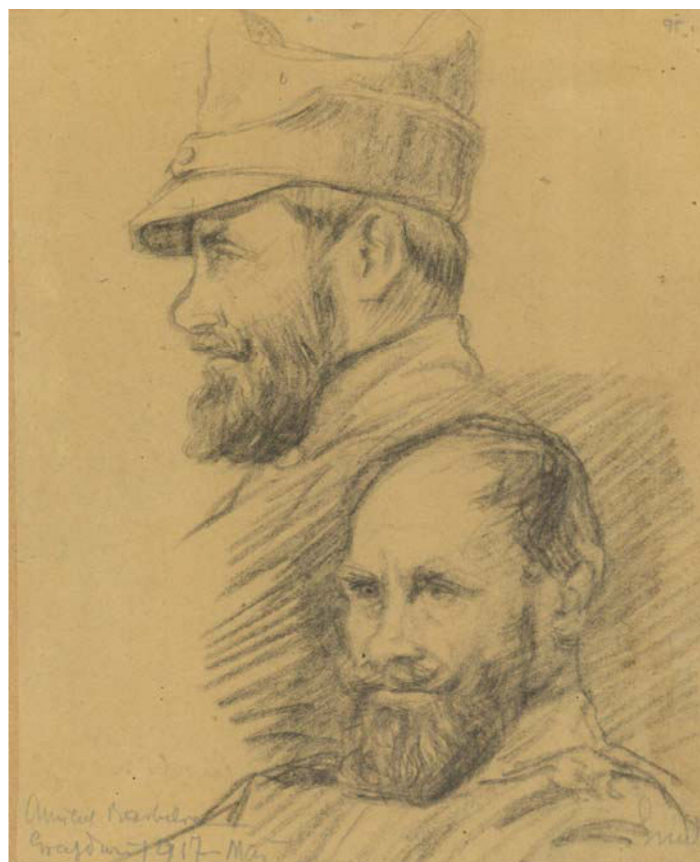

Fig. 17. Amicul Bărbulescu, conté, B.A.R. inv. 12410.

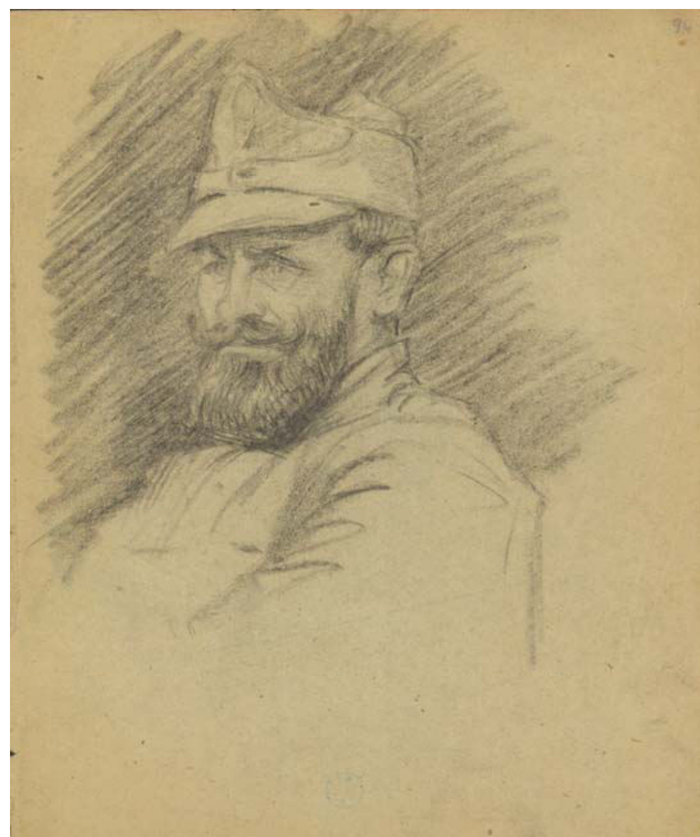

Fig. 18. Foaie de schiţe cu portretul unui ofiţer, conté, B.A.R.inv. ADII 94, pag. 94.

Fig. 19. Portret de militar şi schițe de soldați, conté şi sanguină, B.A.R.inv. 14439.

Fig. 20. Prizonier bavarez de la Pădureni, conté, B.A.R.inv. 12411.

Fig. 21. Profil de militar, conté, cărbune, B.A.R.inv.14445.

Fig. 22. Schițe de soldați văzuți din spate, conté, B.A.R.inv.12412.

Fig. 23. Schițe de soldați văzuți din spate,conté, B.A.R.inv.14456.

Fig. 24. Schiţă de soldat lovit la Oituz, conté, B.A.R.inv12417.

Compozițiile cu subiecte care se desfășoară în peisaj sunt câteodată mai puțin reușite; în peisajul cu soldatul care parcă se ascunde între copaci, figura umană este uşor şarjată (Fig. 25), soldatul îşi asociază pădurea protectoare în timpul luptelor din 1916, gest pe care artistul îl realizează simbolic prin folosirea aceleiaşi culori de acuarelă pentru figura soldatului şi pentru arborii monumentali, detaşându-se de fondul redat în culori diluate. Un alt desen reprezentând corturile aşezate sub corolele copacilor (Fig. 26) are semnificația simbolică a anamorfozei om-natura protectoare, integrată vieții cotidiene.

Damian creează şi peisaje compoziționale, în care figura umană se contopeşte cu natura, *Soldatul sprijinindu-se în puşcă* (Fig. 27), *Pentru luptele de la Valea Trotuşului* (Fig. 28) sunt mai curând studii de portret în peisaj, figura dominând alegoric elementele de natură, căpătând forța hiperbolizată a imaginii războinicului; jocul creionului şi al cărbunelui curge fără întreruperi, contururile sunt obținute prin linii paralele, arareori încrucişate, volumele sunt create prin estompă sau haşurări paralele.

În desenul său Damian nu caută, dar obține efecte prin viguroase contraste dintre umbră şi lumină, desenele sale sunt studii amănunțite, studii de compoziție, în care desenul este un element tratat în sine, iar expresia este plastică, sugerând ponderea materială a lucrurilor.

Foarte interesante sunt caietele de schițe, inventariate la ADII95, în care găsim doar câteva desene referitoare la război, dar mai ales ADII 94 un adevărat jurnal al conflictului din 1917, poate mai tensionat decât cel scris de N. Tonitza şi C. Vlădescu, în lagărul de la Kîrdjali.

Dacă cei doi (N. Tonitza şi C. Vlădescu) îşi ocupau timpul şi cu mici picanterii erotico-politice, aduceau o tiparniță pentru a-şi multiplica manuscrisul, Damian nu vede în jur decât aspecte din peisajul dezolant al războiului, din nesfârşitele zile de campanie sumbre, pline de mizerie şi foamete.

Jurnalul începe cu o schiță însoțită de câteva rânduri în franceză, despre filosofia „acceptării lumii aşa cum este cu legile ei, fără comentarii inutile... prin alianța trupului cu sufletul şi rațiunea, apoi cu ordinea umană şi cea mondială, acesta fiind actul de credință prin excelență".

Fiecare pagină ilustrează zilele de trudă la instrucție, momentele de linişte în fața focurilor în tabără, carele cu provizii, insuficiente de multe ori, tristele evenimente la moartea unui camarad, fie el şi „câinele Hector".

Fiecare schiță este atent studiată, poziția corpului, a brațului, atmosfera din jurul trupurilor în mişcare sau repaos, perspectiva largă a pozițiilor de luptă situată între dealuri, fiecare pare descompusă în gesturile esențiale.

Desenul artistului este foarte modern, el surprinde esența gestului şarjat, soldatul când încarcă puşca, când ocheşte sau îşi trăieşte amintirile şi dorul de casă lângă corturile din campament.

Concluzia cu care încheie jurnalul, prin care artistul încearcă să definească zbaterea soldatului în fața ororilor războiului este că acesta trebuie să fie stimulat de mândrie sau frică pentru a acționa, pentru a porni în luptă şi până la sfârşit înțelege duplicitatea celor care l-au antrenat în conflict: *Pour agir il leur faut le picotement de la vanité ou le fouet de la peur.. Mais quand leur apparaît la verité ils lui jettent des pierres.....couvrent d'or les porteurs de mensonges?*

Damian este tributar curentelor cu care venise în contact la Paris, expresionismului reprezentat de grupul de artişti din jurul lui Toulouse-Lautrec sau a neoimpresinismului, care îl învață să acceseze o nouă viziune modernă, să depăşească atitudinea pasivă în fața realității şi-l îndreaptă spre nevoia de a o interpreta.

Ca şi alți contemporani de talent precum Ştefan Dimitrescu, I. Iser, Jean Al. Steriadi, C. Ressu, Damian a desenat zeci de studii în creion moale sau cărbune, în cazul de față, pe foi de carnet sau foi volante surprinzând aspecte ale unei realități a cărei viteză de mişcare îl luau prin surprindere.

Linia sa nu vibrează, ca la Steriadi, ci este fermă, hotărâtă, am putea spune chiar ascuțită, ca la Petraşcu, dar totdeauna sensibilă la frumusețea, dar şi la tragedia care îl copleşea. Uneori simțim în contururi o anume rigiditate sentimentală, o dorință de concret, o materialitate a volumelor asemănătoare cu cea a lui Petraşcu, alteori ductul devine fluid, parcă pierzând din corporalitate, astfel încât artistul este el însuşi surprins de ritmul scrituri sale, care se sincronizează cu nebunia din jur.

Mai ales în studiile de portret observăm o punere în pagină şi o corporalitate regăsită şi la Theodorescu Sion, poate fiindcă amândoi au frecventat atelierul lui Luc-Olivier Merson, un joc al contururilor pe care autorul le multiplică prin reveniri, haşurări sau folosirea împreună a conte-ului şi a cărbunelui, pentru a crea o forță de expresie care tinde spre monumentalitate, o picturalitate colorată, prin contrastul liniei şi fondului vibrat.

Observăm măiastra punere în pagină a compoziției, fiecare desen parcă umple foaia, tema este multiplicată pentru a reda ideea şi mai ales mişcarea.

Fig. 25. Soldat în pădure, acuarelă, B.A.R.inv.12416.

Fig. 26. Corturi, creion negru şi brun, B.A.R.inv.12414.

Fig. 27. Soldat sprijinindu-se în puşcă, conté, cărbune, B.A.R.inv.14444.

Fig. 28. Pe valea Trotuşului, cărbune, urme de pastel, B.A.R.inv.14440.

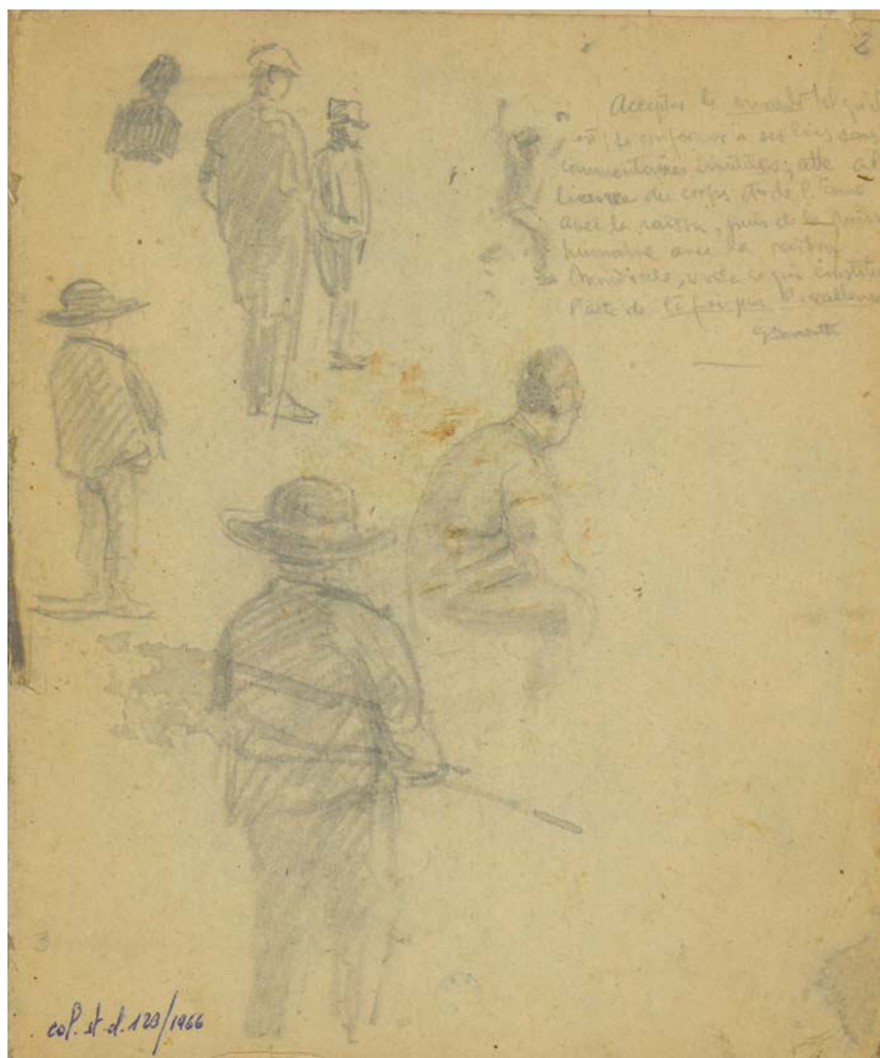

Fig. 29. Foaie de schițe, creion, B.A.R.inv.ADII94, pag. 2.

Fig. 30. Soldat încărcându-şi puşca, creion, B.A.R.inv.ADII94, pag. 67.

Fig. 31. Soldat pe poziție, conté, B.A.R.inv.ADII94, pag. 72.

Fig. 32. Schițe de soldați pe gânduri,conté, B.A.R.inv.ADII94, pag.

Fig. 33. Soldați în fața corturilor, creion, B.A.R.inv.ADII94, pag. 9.

Fig. 34. Viața de zi cu zi în tabără, sanguină, B.A.R.inv.ADII94, pag. 39.

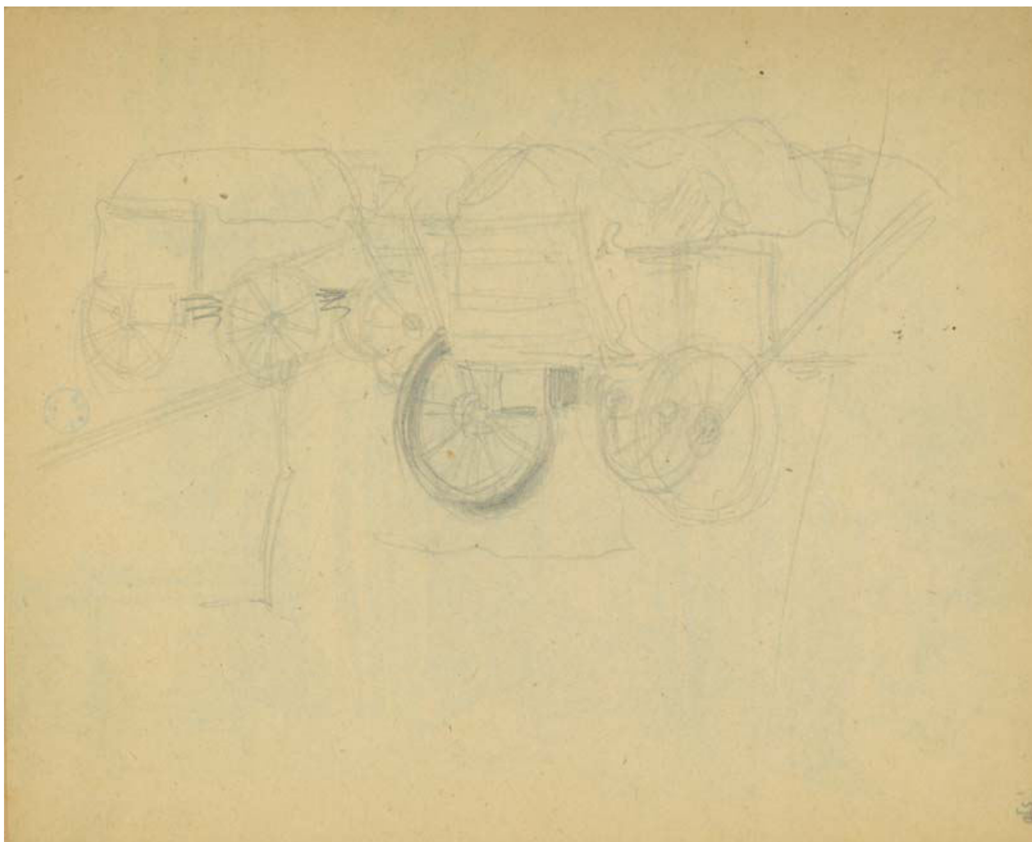

Fig. 35. Carele cu provizii, creion, B.A.R.inv.ADII94, pag. 50.

Fig. 36. În repaos la umbra copacului, cărbune, B.A.R.inv.ADII94, pag. 76.

Fig. 37. La atac, cărbune, B.A.R.inv.ADII94, pag. 80.

Fig. 38. Doi soldați odihnindu-se, cărbune, B.A.R.inv.ADII94, pag. 83.

Fig. 39. Soldat rănit,cărbune, estompă, B.A.R.inv.ADII94, pag. 71.

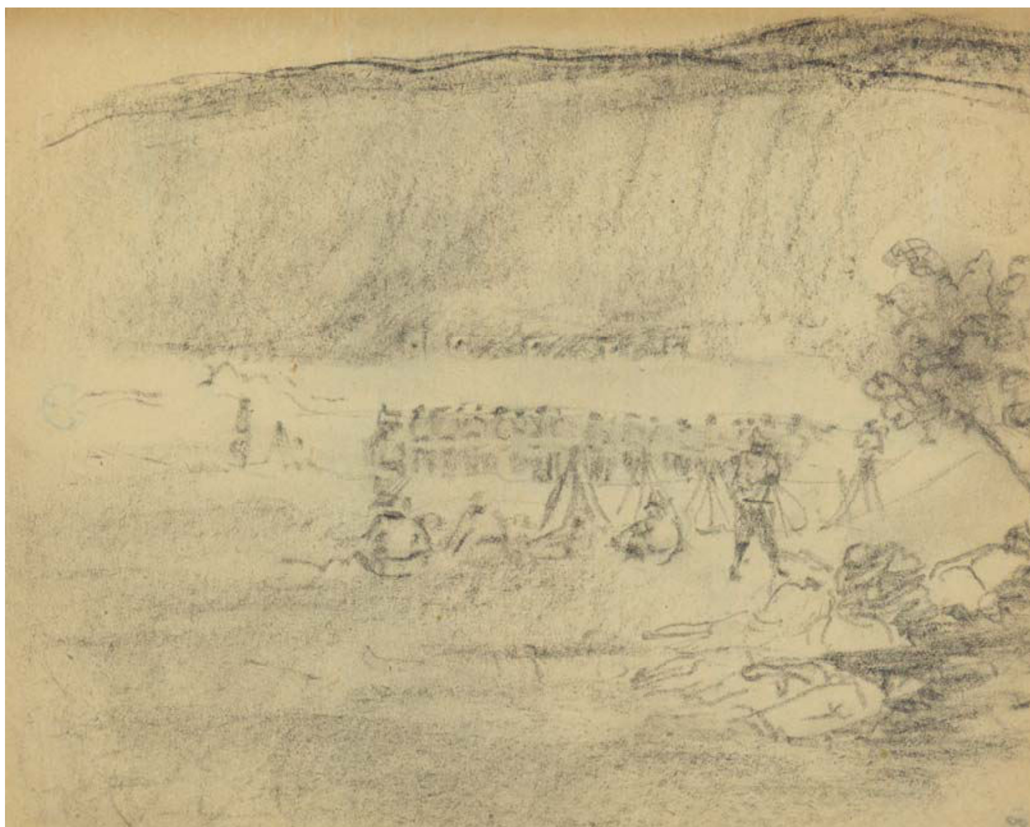

Fig. 40. Instrucție, cărbune, estompă, B.A.R.inv.ADII94, pag. 84.

Fig. 41. Soldații trenului de luptă ai Reg. 80 infanterie înseamnă locul de veci al lui HECTOR, câine devotat, 15 iunie 1917, conté, B.A.R.inv.ADII94, pag. 86.

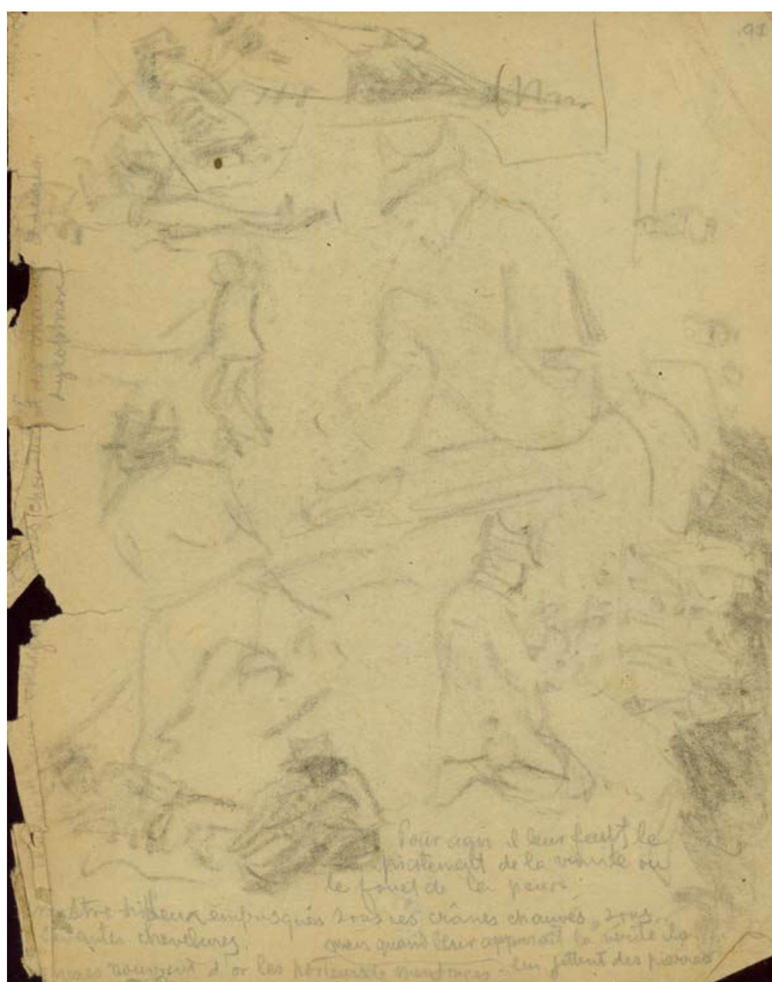

Fig. 42. Foaie de schițe cu soldați şi text, conté, B.A.R.inv.ADII94, pag. 97.

Damian nu foloseşte culoarea prea des şi nici nu are nevoie să o utilizeze, ea se impune din alternanța volum-mişcare, din suprapunerea diferitelor mijloace tehnice folosite, din jocul luminii şi umbrei care construieşte compoziția.

Este aproape imposibil să defineşti valoarea estetică a unui artist a cărui operă nu ai studiat-o în toate valențele sale, dar forța de expresie a desenelor lui şi mai ales verdictele contemporanilor, precum Brâncuşi, ale criticilor, ca Petru Comarnescu, ne fac să sperăm că aprofundarea creației realizate într-o perioadă de timp nedrept de scurtă, merită toată atenția şi vor fi relevante.